

**Ольга Литвиненко,
Світлана Якименко**

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ОСВІТИ У ЖІНОЧИХ СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНІЯ)

У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) визначено, що «освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв’язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. ХХІ століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального розвитку країни. Зміст шкільної освіти переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають суттєвої загальноосвітньої цінності, його склад і структура недостатньо враховують необхідність диференціації навчання залежно від нахилів, здібностей, життєвих планів школярів. За останні роки значно зросло навчальне навантаження учнів, зумовлене невідповідністю змісту освіти, навчальних технологій їхнім віковим психофізіологічним особливостям. Це гальмує різнобічний розвиток дітей, негативно впливає на стан їхнього здоров’я, мотивацію учіння.

Все це вимагає перегляду підходів до визначення мети і завдань шкільної освіти, формування її змісту, організації навчально-виховного процесу.

Модернізація змісту шкільної освіти ґрунтується на врахуванні позитивних надбань української школи і водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку» [7].

В історичному розвитку нашого суспільства зміст середньої жіночої освіти мав різні завдання та приймав різні форми, однак, особливої уваги заслуговує друга половина ХІХ століття – початок ХХ століття, період, коли були закладені основні його принципи в державних навчальних закладах, а соціально-економічні умови розвитку південного регіону надали цим навчальним закладам специфічного характеру.

У II-й половині ХІХ – на початку ХХ ст. у наукових пошуках педагогів П. Блонського, С. Васильченка, Б. Грінченка, О. Духновича, П. Куліша, К. Ушинського, Я. Чепіги розроблялися основні принципи виховання учнів у гімназіях України, пріоритетним серед яких було визначено принцип народності, який передбачав гармонійну єдність національного (знання рідної мови, формування національної свідомості; виховання любові до Бать-

ківщини, шанобливого ставлення до національної культури, народних традицій, звичаїв) і загальнолюдського (формування толерантного ставлення до традицій, побуту, звичаїв представників інших етнічних груп; усвідомлення неповторності всіх народів світу; відмова від національної замкненості) аспектів виховання.

Принцип культуровідповідності був обґрунтований у педагогічних працях М. Драгоманова, О. Духновича, М. Костомарова, М. Пирогова, К. Ушинського, які довели, що виховання та навчання не можуть існувати поза контекстом культури.

Загальна доступність навчання та виховання для дітей різних національностей, віросповідань, станів і статей складала зміст принципу демократизації, який був представлений у дослідженнях П. Блонського, М. Бунакова, В. Вахтерова, В. Водовозова, М. Драгоманова, М. Ільмінського, П. Каптерева, С. Рачинського, Д. Семенова, В. Стоюніна, Л. Толстого, К. Ушинського. Забезпечення загальнодоступності освіти прогресивні педагоги досліджуваного періоду розцінювали як крок до розвитку в учнів патріотизму, формування світогляду, цілісної картини світу та полікультурної поінформованості.

Мета статті – визначити особливості змісту освіти у жіночих середніх навчальних закладах у другій половині XIX – на початку XX століття.

У результаті наукового пошуку нами встановлено, що зміст жіночої середньої освіти в досліджуваній період розвивався динамічно, впродовж кожного етапу він мав свою специфіку в меті, завданнях, формах, методах, а також в умовах їх реалізації, а розвиток педагогічної думки в досліджуваній період пройшов два етапи:

- I етап (друга половина XIX ст.) активізація наукових дискусій з актуальних проблем навчання й виховання на сторінках прогресивних педагогічних видань, діяльність української інтелігенції щодо створення незалежної національної школи;

- II етап (початок XX ст. 1901–1917 рр.) об'єднання класичного та реального напрямків освіти, започаткування процесу оновлення навчальних планів і програм середніх жіночих навчальних закладів: часткова відмова від вивчення стародавніх мов, посилення ролі сучасних іноземних мов, а також вітчизняної (російської) словесності й історії (історії Російської держави).

Аналіз змісту середньої жіночої освіти дозволив виявити динаміку розвитку тенденцій: тенденція трансформації релігійного змісту, який можна визнати об'єктивно традиційним для суспільної дійсності другої половини XIX століття, збагатилася національним змістом під впливом національно-громадського руху, а тенденція наповнення змісту середньої жіночої освіти ідеями народності і національними традиціями розвивалася в аналогічному напрямку.

Полікультурний зміст знань транслиювався ученицям середніх жіно-

чих закладів у процесі вивчення таких навчальних предметів: російська мова та література, класичні мови (латинська і грецька), нові іноземні мови (англійська, німецька, французька), історія (російська, антична, всесвітня). Аналіз навчальних планів і програм гімназій дав змогу виявити провідні особливості змісту гімназійної освіти: зміст гімназійної освіти чітко визначався єдиними державними планами та програмами, ідеологічним критерієм вибору навчальних дисциплін, багатопредметністю, схоластичністю, домінуванням теоретичного навчання, гуманітарністю освіти, стародавніх мов і математичних дисциплін; відсутністю в навчальних планах гімназій предметів природничо-біологічного курсу, практичних дисциплін, невідповідністю змісту класичної гімназії соціальному замовленню, загальнодидактичним принципам послідовності та систематичності знань; специфічною інтеграцією дисциплін, підпорядкованих старим мовам (латинь-історія, латинь-російська граматики). Розвиток змісту гімназійної освіти періоду 1871–1917 рр. відбувався шляхом розширення програм і планів за рахунок предметів природничо-математичного циклу, психології та філософії, тобто робилася спроба змінити суто класичний формальний напрямок освіти та наблизити його до потреб суспільства. Незважаючи на певні недоліки в організації навчально-виховного процесу гімназія була єдиним середнім навчальним закладом, який забезпечував високий рівень академічної освіти для вступу до вищих навчальних закладів [1].

У ході наукового пошуку встановлено, що навчальні програми зі словесності досліджуваного періоду передбачали вивчення гімназистками здобутків народної творчості (обрядових пісень, загадок, прислів'їв, приказок, замовлянь, голосінь, казок, билин); літератури XVIII–XIX століть (С. Аксакова, К. Батюшкова, М. Гоголя, О. Грибоєдова, Д. Григоровича, М. Карамзіна, О. Кольцова, І. Крилова, М. Лермонтова, О. Пушкіна, Л. Толстого, М. Хераскова). Викладання російської словесності у вітчизняних гімназіях другої половини XIX – початку XX ст. складало психологічне та світоглядне підґрунтя для залучення гімназистів до загальнолюдської культури з її духовними і матеріальними цінностями.

Навчальний курс класичних мов передбачав вивчення літературних творів епохи античності, що дозволяло учням, з одного боку, засвоїти знання з граматики та відпрацювати навички перекладу, а з іншого – долучитися до культури, цінностей, традицій античної цивілізації.

У гімназії протягом семи років дівчата вивчали Закон Божий, російську мову і літературу, історію, математику, географію, церковнослов'янську, латинь, французьку (німецьку) мову, малювання, рукоділля, музику, співи, танці. Восьмий клас був педагогічним, в ньому викладалися педагогічні дисципліни (педагогіка, дидактика) і методика викладання окремих предметів (російської мови, чистописання, малювання, співу, арифметики) [4, арк. 59].

Відповідно до статуту гімназій, який був затверджений 19 листопада

1864 року, було встановлено два типи гімназій: класична – з викладанням стародавніх мов – латинської і грецької і реальна – без стародавніх мов, обидві з семирічним терміном навчання.

Щоб надати єдиний напрям навчальній роботі і захистити учнів від «небезпечних впливів», міністерство підготувало і затвердило в 1874 році навчальні плани і програми, як стали першими загальнодержавними програмами для жіночих гімназій і прогімназій. За новим навчальним планом в курс навчання включалася алгебра, а до обов'язкових предметів – педагогіка, яка не була передбачена раніше «Положенням» та стародавні мови, які викладалися лише в 9 жіночих гімназіях [8].

Аналізуючи навчальні плани та програми гімназій жіночих середніх навчальних закладів Херсонської губернії, можна стверджувати, що незважаючи на той факт, що гімназії давали ученицям ґрунтовні знання з давніх мов, іноземних мов, математики, однак цей рівень знань забезпечувався за рахунок інших дисциплін, зокрема, природничо-біологічного профілю, що гальмувало всебічний розвиток особистості та не в повному обсязі відповідало соціальним потребам суспільства.

У жіночих гімназіях велика увага зверталась на фізичне виховання: у молодших класах для дітей від 7 до 11 років впроваджувалися організовані рухові ігри, а до переліку обов'язкових навчальних предметів у жіночих гімназіях і прогімназіях було введено «Оздоровчу гімнастику».

26 серпня 1918 року був прийнятий Закон «Про обов'язкове викладання української мови в навчальних закладах» [2, арк. 41]. Міністерство народної освіти запровадило в жіночих гімназіях особливі додаткові класи для підготовки учениць до педагогічної діяльності, однак, навчання у 8-ому класі повинно було здійснюватись відповідно до «Учебного плана дополнительного VIII класса женских гимназий», який визначав лише теоретичний зміст занять[5].

Відповідно до затвердженого в 1868 році «Положения о частных учебных заведениях» обов'язковими предметами були російська мова і Закон Божий, вибір інших предметів не регламентувався, однак повинен бути затвердженим куратором навчального округу.

Ми можемо зробити висновок, що недостатня кількість державних жіночих середніх навчальних закладів сприяла відкриттю приватних гімназій, що в свою чергу добре позначилося на загальному культурному рівні суспільства. Відіграючи допоміжну роль, приватні навчальні заклади надавали можливість населенню губернії отримати середню освіту та залучити його до культурних традицій. Зміст навчання в приватних закладах забезпечувався відповідно до вимог міністерських програм, а вагомим доробком приватних навчальних закладів, можна вважати індивідуальний підхід до кожного учня, що певною мірою впливало на розвиток особистості.

У 1898 році «Південноросійський альманах» опублікував наступні

відомості щодо змісту діяльності приватної жіночої гімназії О. Шольп: «Программа такая же, как и в других гимназиях Министерства народного просвещения, но только новые языки проводятся при большем количестве уроков» [9, 34]. Діяльність приватних жіночих навчальних закладів цікавили М.І. Пирогова, який був опікуном Одеського навчального округу та рекомендував ввести практичні педагогічні заняття і «практичні господарські вправи в жіночих пансіонах» [9, 34].

У період становлення єпархіальних жіночих училищ до статуту, що затвердив цей тип середнього навчального закладу, додавалася програма, що включала загальні напрямки викладання навчальних предметів в кожному класі училища. Розробка докладних програм по кожному предмету і вибір навчальних посібників покладалися на викладачів. Для того, щоб завершити курс, виконати програму, Святейший Синод дозволив переносити уроки з окремих предметів з одного класу в інший, але так, щоб загальна їх кількість не перевищувала 20 уроків на тиждень. Єдині програми, які детально визначали об'єм і зміст курсу з кожного предмету були затверджені лише в 1895 році. В 1907 році відбулися істотні зміни навчального плану, внаслідок чого збільшилася кількість навчальних предметів за рахунок алгебри, природознавства, креслення, а також малювання та рукоділля, які були перенесені з переліку необов'язкових дисциплін в обов'язкові. Була збільшена кількість уроків російської мови, історії російської літератури, геометрії, громадської історії, фізики і дидактики. Кількість годин на навчальні предмети, на які відводилось 40 відсотків навчального часу, скоротилася: Закон Божий – з 21 до 18, арифметика – з 18 до 12, географія – з 12 до 11 і чистописання – з 10 до 6. Оскільки в курс училища були внесені істотні зміни, то й загальна кількість уроків в кожному класі значно збільшилася, особливо в старших. Наприклад, в четвертому класі, замість 18 уроків на тиждень стало 25, а в п'ятому класі замість 20–26, в шостому класі не 20, а – 28, що вимагало змін навчального розпорядку занять дівчат єпархіальних училищ на щоденну п'яти урочну систему [3, арк. 240–242].

Навчальні плани Одеських єпархіальних училищ (чотири), передбачали шестирічний курс навчання, який включав вивчення таких предметів, як: Закон Божий, російська мова, теорія словесності, історія, російська література, арифметика, загальні основи геометрії, загальні відомості з фізики, географія, практичне ознайомлення зі слов'янською мовою, педагогіка, чистописання і церковний спів, якому надавалося велике значення. Обов'язковими предметами було також ведення домашнього господарства і рукоділля. До необов'язкових предметів, що викладалися за особливу платню, відносилися нові мови, музика, малювання. Додана до статуту програма відрізнялася надзвичайною стислістю змісту. Докладні програми розроблялися училищами. Програми затверджувалися єпархіальними властями.

У 1895 році для єпархіальних училищ були складені нові програми,

які, зберігаючи об'єм і зміст, встановлені статутом в 1868 році, чітко регламентували вивчення курсу з кожного навчального предмету. Дівчата, які закінчили єпархіальне училище, отримували право викладання в початкових народних і церковноприходських школах. Для педагогічної практики вихованок при єпархіальних училищах відкривалися початкові школи різних типів (церковноприходські, недільні), для створення умов практичної діяльності майбутніх учительок.

У позаурочний час в єпархіальних жіночих училищах була організована самостійна індивідуальна робота – домашні письмові твори і позакласне читання. Теми творів обговорювалися на засіданнях педагогічних рад училищ і затверджувалися місцевим духовенством. Твори писалися практично з усіх навчальних дисциплін: на уроках Закону Божого, словесності, історії, дидактики, фізики і географії, а особлива увага надавалася творам з тем, які стосувалися майбутньої життєдіяльності випускниць єпархіальних жіночих училищ: «Які сприятливі умови надає церковно-приходська школа для освіти моральної особистості», «Про необхідність самим матерям займатися вихованням своїх дітей», «Про вплив дружин християнок на чоловіків язичників» та інші [3, арк. 240–242].

Таким чином, розроблений для дівчаток духовного звання зміст середньої освіти за своїм рівнем відповідав зразкам середніх світських жіночих навчальних закладів, забезпечуючи вихованкам повноцінну підготовку до сімейного життя та суспільної діяльності. Крім того, єпархіальні жіночі училища надавали право дочкам представників духовного звання на матеріальну незалежність від сім'ї, так як після закінчення вони викладали в церковно-приходських школах.

Архівні джерела дозволяють нам констатувати, що отримання середньої освіти в жіночих навчальних закладах у досліджуваній період в Херсонській губернії поєднувалось з вивченням спеціальних навчальних предметів.

Зміст навчання в жіночих середніх навчальних закладах відрізнявся від чоловічих, скороченням програм, що позбавляло випускниць права вступати без додаткової підготовки до вищих навчальних закладів. Таким чином, Міністерство народної освіти створило лише видимість рівності жіночої та чоловічої освіти, адже насправді жіночі гімназії (Міністерські і Маріїнські) давали менший об'єм знань, ніж чоловічі, хоча кількість годин, відведених на загальноосвітні предмети була приблизно однакова (за винятком математики).

У порівнянні з чоловічими гімназіями жіночі училища першого розряду мали на один рік меншу тривалість навчання і значно звужені програми навчання. Вони, як це видно з «Положенням про жіночі училища», призначалися для підготовки жінки як дружини і матері, але не ставили за мету підготувати жінку до суспільної діяльності. Кількість жіночих училищ була невеликою [6].

Отже, у результаті дослідження виявлено закономірності у забезпеченні змісту діяльності середніх жіночих навчальних закладів Херсонської губернії у XIX – на початку XX століття:

- забезпечення національних потреб населення в освіті;
- врахування національно-релігійної належності учениць;
- формування змісту освіти відповідно до політичної ситуації, а також залежно від типу, статусу та специфіки навчального закладу;
- розширення програм і планів за рахунок предметів природничо-математичного циклу, психології та філософії, розвиток змісту гімназійної освіти відбувався шляхом заміни класичного напрямку освіти;
- забезпечення права жінок на отримання вищої освіти в університетах завдяки академічному рівню змісту гімназійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабіна О.І. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні (в кінці XIX – на початку XX століття.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 200 с.
2. ДАМО. Ф. 332, оп. 1, спр. 1, арк. 3–6; 10; 23–36; 41.
3. ДАОО. Ф. 298, оп. 1, спр. 2, арк. 240–242.
4. ДАОО. Ф. 42, оп. 35, спр. 1770, арк. 14, 59, 73, 100, 104, 109, 209.
5. Заметка об организации занятий в педагогическом (VIII-мъ) классе женских гимназий // Русская школа. – 1892. – № 3. – С. 93.
6. Константинов Н.А., Медынский Е.М., Шабаетова М.Ф. История педагогики. Учеб. для педвузов. Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР. – М., 1956. – 479 с.
7. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 2. – С. 3–22.
8. Отчет о положении народного образования в Херсонской губернии за 1885 год. – Сборник Херсонского земства за 1885 г. – 1886 г. – № 5. – С. 6–12.
9. Південно-російський альманах. – Херсон, 1898. – С. 34–38.